

Валерій ХАЛІН

БАЛАДИ Т. ШЕВЧЕНКА НА ЗАГАЛЬНОМУ РОМАНТИЧНОМУ ТЛІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядаються балади Т. Шевченка на загальному романтичному тлі світової літератури

Ключові слова: балада, романтизм, трагедія, життя, кріпосництво, композиція

Серед творів Т. Шевченка важливе місце належить баладі. Інтерес до цього жанру з особливою силою проявився в літературі романтизму у творах Г. Бюргера, Ф. Міллера, Й. В. Гете, А. Міцкевича, В. А. Жуковського, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова та інших письменників. У їх баладах відображався світ глибоких почуттів і незвичайних вчинків, замальовувались казкові явища, історичні події, фантастичні, народні легенди та перекази.

Яскраві, незвичайні образи і події, відображені в баладах, навіювали читачеві такі ж незвичайні почуття, будили глибоку думку, яка допомагала піднятися над буденними уявленнями, повному оцінити явища життя. У фантастичних баладних образах автори виражали свої глибокі роздуми про життя, свій біль, викликаний його недосконалістю, його трагічними колізіями.

Тому й не дивно, що жанр балади привертав до себе увагу Т. Шевченка: він допомагав йому виразити своє бачення того неблагополуччя в людському бутті, з яким звиклися його сучасники і якого не помічали, розкрити трагедію життя простої, маленької людини, в якій живуть великі почуття, високі прагнення і невимовні болі.

Це міг побачити і виразити саме Т. Шевченко – людина, яка на своїй долі відчула жорстокий парадокс, що існував до середини дев'ятого століття; весь світ захоплювався гуманістичними ідеями, які прославляли людину і її свободу, у світ приходили нові й нові відкриття, що підтверджували велич людського пізнання, проголошували лозунги свободи, рівності й братерства людей, а в Україні, приєднаній до Росії, Катерина II вводила кріпосне право, а «украинский народ был закрепощен указом Екатерины II лишь в 1783 году».¹

¹ История русской литературы XIX века. – Т. 1 / Ф. М. Головченко, С. М. Петрова та ін. – М. : Учпедгиз, 1960. – С. 341.

Якщо будь-які мислителі, філософи чи письменники про кріпосне право знали тільки з книг, то Т. Шевченко відчув його на собі. Важко знайти у світовій літературі постать такої ж трагічної долі, як доля Т. Шевченка, якого пан мав право продати, вирішувати за нього, де і як йому жити і, нарешті, за названу ним суму викупу згодився відпустити на свободу; і це відбувалося не до нової ери, не до виникнення християнства, а в країні, яка називала себе християнською, і в столітті, яке проголошувало ідеали гуманізму. Тому, мабуть, закономірно, що одним із перших надрукованих творів Т. Шевченка була балада «Причинна».

Балада давала можливість відобразити той трагізм долі простої людини, який по-справжньому міг відчути і зрозуміти саме поет, що відчув і зрозумів трагізм людського життя на власному досвіді. Написана до викупу з кріпацтва, «Причинна» розкриває багатогранність душі молодого поета, виявляє глибокий ліризм автора, його епічне дарування і драматичний талант.

Балада починається картиною бурхливого розгулу сил природи, в якому втілюється її національна своєрідність:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.²

У далекому Санкт-Петербурзі 23-річний поет бачить розбурхану силу Дніпра і вітру, високі верби і гори хвиль, і те, як із-за хмари виринає місяць... Картина настільки яскраво передає особливості природи України і її людське одухотворене сприймання, що, покладена на ноти Лисенком, стала народною піснею, а мелодія і її перші два рядки є сьогодні позивними українського радіо. І ці рядки написав поет, якому було лише 23 роки і в якого це був перший друкований твір!

І, мабуть, сила цього вступу не тільки в тому, щоб показати тло, на якому відбувається дія балади, а й у тому, що в ньому з особливою поетичною глибиною виразилось народне ставлення до Дніпра, бачення відображених поетом картин як рідних, дорогих реалій свого національного буття і своєї долі.

² Шевченко Т. Твори: В 3 т. – К. : Держлітвидав України, 1963. – Т. 1: Поетичні твори. – С. 7.

Так побачити природу і так написати про неї міг лише по-справжньому геніальний поет. Сюжет балади «Причинна» є типовим для українських народних пісень, у яких відображено мотив розлуки дівчини з коханим, що приводить до трагічного завершення. На тлі бурхливого романтичного пейзажу з'являється героїня балади:

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає,
То дівчина ходить.³

Прибита горем, вона стала причинною і в нічну негоду між вербами виглядає свого милого...

Ставлення поета до героїні балади втілює ліричний відступ, що теж став народною піснею, виражаючи біль за людину і її долю:

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду.

Не одне серце стискалося від болю, читаючи ці рядки, слухаючи спів і вдумуючись у слова:

Чи винна голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
... Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.

На завершення ліричного відступу – знову слова, якими він починався:

О боже мій милий! Така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!⁴

У дусі народних уявлень про русалок поет зображує загибель дівчини, ранок пробудження природи і повернення козака з далекої дороги, якого так і не дочекалась дівчина. Бачачи свою кохану мертвою, він у розпачі кінчає життя самогубством.

Так поєднується драматизм змісту і драматизм розповіді поета,

³ Шевченко Т. Твори: В 3 т. – Т.1... – С. 8.

⁴ Там само. – С. 8-9.

і величезної сили набирають слова: За що ж вони розлучили мене із тобою?

У дусі народних переказів побудована і вся балада. Вона народна не тільки за своїм змістом, а й народна за своєю композицією, народна своїм безсмертним вступом і епілогом, який нагадує останні рядки народної казки, притчі, пісні.

Можна уявити, як, читаючи ці рядки, задумується молода дівчина, козак, старенька бабуся і дідусь, які доживають останні роки життя:

Прилітає зозуленька
Над ними кувати,
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати.
Виспівує та щечече,
Поки місяць зійде
Поки тії русалоньки
З Дніпра гратись вийдуть.⁵

І кожен після цих слів уявляє своє: дівчина чи хлопець – картини щасливих надій, а люди похилого віку – згадають хвилини, що вже відійшли в минуле і ніколи не повернуться. Але сприймання балади в кожного пробуджує глибокі духовні почуття, настроює на високі роздуми про людину і її долю. У цьому – велич і сила слова геніального поета.

Балада «Причинна» своїми мотивами і загальним естетичним спрямуванням перегукується з баладами А. Міцкевича «Романтичність», «Рибка», які сповнені такого ж трагізму, як і твір Т. Шевченка, що за своєю художньою глибиною належить до найкращих зразків світової романтичної поезії. А оригінальність звучання балади і її побудови свідчить про оригінальність і неповторність внеску до духовної скарбниці людства поетичних здобутків великого поета України.

Такими глибокими за змістом, своїм романтичним звучанням є й інші балади поета. Поряд з «Причинною» стоять «Тополя», «Утоплена», «Лілея», «Русалочка», «Титарівна», «Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини». У поетичному доробку поета є ряд поезій, близьких до балад своїми мотивами, сюжетними ситуаціями, стильовими рисами, зокрема й такими, як використання народної фантастики, баладних різновидів народної пісенності. До них можна віднести такі твори: «За байраком байрак», «Чого ти ходиш на могилу?», «Ой три шляхи широкії»,

⁵ Там само. – С. 13.

«Хустина» і незавершену поему «Мар'яна-черниця» та історичну поему «Гамалія», що схожа своєю поетикою на балади.

У слова немає терміну придатності, і написані півтора століття тому рядки поетових балад і сьогодні, і завтра, і через тисячу літ будитимуть високі почуття і глибокі думи людини-читача, утверджуючи в людині людське, вічне, боже.

Близька за своїм духовним змістом до балади «Причинна» і його «Тополя». Поет оспівує мужність і рішучість дівчини, яка виступає на захист свого кохання, проти намагання матері видати її за старого та багатого. Прийом обрамлення, який проявляється в ліричних відступах «Причинної», автор використовує і в «Тополі»:

По діброві вітер вис,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.⁶

Цими словами починається балада. Ними вона і завершується, а образ тополі, в яку перетворилась дівчина, втілює глибокий трагізм її долі, зігрітий сердечним болем і співчуттям поета.

Сповнена суму і таємничості балада «Утоплена». У нічну пору із зарослого осокою ставка випливають утоплениці – донька з матір'ю та молодий рибалка, що пішов «жити в воду».

І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.⁷

А за цим дивом криється гірка правда життєвих явищ, що приводять до трагедії людину, утвердження поетом права людини на свободу, засудження насильства і морального пригнічення людини.

Глибоким ліризмом відзначається балада «Лілея», сюжетною основою якої послужив фольклорний мотив перетворення людини у квітку. Спочатку Лілея – дитина-сирота, дочка покритки, а потім квітка в панських палатах, яка промовляє слова, що звучать як уособлення долі людини закріпаченого села:

За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають?⁸

⁶ Там само. – С. 52.

⁷ Там само. – С. 154.

Образ Лілеї набуває в баладі узагальнюючого значення, сприймається як символ правди і людської краси. Недаремно ж шведський учений Альфред Енсен з долею Лілеї порівнює долю Т. Шевченка і стверджує, що «якби Т. Шевченко написав у своєму житті тільки одну цю баладу, то й тоді здобув би світову славу»⁹.

Балада «Русалочка» теж розкриває конфлікти кріпосницького ладу – спокушена паном жінка-покритка топить свою дитину в Дніпрі. Біль і засудження кріпосництва, насильства звучить у баладі.

Глибоким почуттям людяності пройняті і всі інші балади поета, які відображають людські прагнення до свободи і щастя.

Активний гуманізм поета, висока народна мораль, втілена в їх образах, будять високі моральні прагнення і переконання читачів. За своїм характером, за своїм змістом і високою художністю вони входять до переліку визначних балад світової літератури і стоять поряд з творами Й. В. Гете, В. А. Жуковського, О. С. Пушкіна та інших видатних поетів світу.

Валерій Халін

*Балады Т. Шевченко на общем романтическом фоне
мировой литературы*

В статье рассматриваются баллады Т. Шевченко на общем романтическом фоне мировой литературы

Ключевые слова: балада, романтизм, трагедия, жизнь, крепостные, композиция.

Valeriy Khalin

*T. Shevchenko's ballads on the general romantic basis
of the world literature*

The article deals with T. Shevchenko's ballads on general romantic basis of the world literature.

Key words: ballad, romanticism, tragedy, life, serfdom, composition

⁸ Там само. – С. 334.

⁹ Боженко М. К. Балади Т. Г. Шевченка і вивчення їх у школі. – К. : Рад. школа. 1968. – С. 43.